

**KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİNİN ÇEREK
(YUKARI BALKAR) DİYALEKTİNDE TESPİT EDİLEN
SES DEĞİŞMELERİ**

Dr. Ufuk TAVKUL

Türk Dünyası Araştırmaları, (142), Şubat 2003, 189-208.ss.

Sovyetler Birliği'nin Kafkasya'da hâkimiyet kurduğu 1921 yılına kadar Orta Kafkaslar'ın sarp ve geçit vermez dağlık bölgelerinde, Kafkas dağlarından doğan ırmakların açtığı derin vadilerde hayatlarını sürdürmekte olan *Karaçaylılar*, *Bashanlılar*, *Çegemliler*, *Holamlılar*, *Bızıngılılar* ve *Malkarlılar*, günümüzde *Karaçay-Malkar Türkçesi* adı verilen bir dilin çeşitli diyalektlerinde konuşmakta idiler. Aynı tarihî ve etnik kökene sahip bu halk kendilerini yaşadıkları vadilerin ya da bölgelerin adlarına göre *Karaçaylı*, *Bashanlı*, *Çegemli*, *Holamlı*, *Bızıngılı* ve *Malkarlı* gibi çeşitli isimlerle tanımlamaktaydı. Ancak hepsini içine alan ortak etnik adları, yüksek dağlarda yaşadıkları için kendilerine verdikleri *Tavlu* (Dağlı) adıydı. Ayrıca birbirlerine *Alan* diye hitab ederlerdi. Komşuları olan Çerkes kabileleri de onlara kendi dillerinde “dağlı” anlamına gelen *Kuşha* adını verirlerken, Gürcü-Megreller onlara *Alani*, Osetler ise *As* adını verirlerdi. Bilindiği gibi Alan ve As adları tarihte bu bölgede hâkimiyet kuran Alan kavminin adından gelmektedir.

1921 yılından itibaren Sovyetler Birliği idaresi altına giren Karaçaylılar 1922 yılında Çerkes ve Abazalarla birlikte kurulan Karaçay-Çerkes özerk bölgesi idaresi altına alındılar. Bashanlılar, Çegemliler, Holamlılar, Bızıngılılar ve Malkarlılar ise Sovyetler tarafından sun'î olarak yaratılan “Balkar” (Malkar) milleti adı altında toplandılar ve Karaçaylılardan ayrı bir etnik grup olarak değerlendirilerek Kabardey Çerkesleri ile birlikte oluşturulan Kabardin-Balkar özerk cumhuriyeti idaresi altında Sovyetler Birliği'ne bağlandılar. Oysa ki o zamana kadar kendilerine “Balkar” ya da “Malkar” adını verenler yalnızca Çerkes vadisinde yaşamakta olanlardı. Bu halkın tamamı kendilerini “Tavlu” (Dağlı) adıyla tanımlamaktaydı. Balkar adıyla Sovyet idarî sistemine ve literatürüne giren bu halk için Karaçay-Bashan-Çegem diyalektine dayalı bir yazı dili ve alfabe oluşturuldu. Ancak Karaçay-Malkarlıların birbirlerinden ayrı idarî birimler altına alınarak birbirlerinden farklılaşmalarını arzu eden Sovyetler, onların ortak edebî ve yazı dilleri sayesinde birbirlerine yakınlaşacaklarını farkederek Karaçay alfabesi ve Balkar (Malkar) alfabesi adlı iki farklı alfabe meydana getirdi. İki alfabe arasındaki en önemli fark olarak, Karaçay alfabesinde kelime başında ve ortasında yer alan **c** sesi Balkar (Malkar) alfabesinde **j** sesine dönüşmüştü. Halbuki **j** sesi Holam-Bızıngı ve kısmen Çegem ağızlarının bir özelliği idi. Sovyetler **j** sesini yerleştirerek Kabardin-Balkar özerk cumhuriyetinde konuşulan dili Karaçayca'dan farklılaştırmayı amaçladılar. Günümüzde bu farklılık edebî dilde yerleşmiş

olarak görülmektedir. Söz gelimi Karaçay alfabesinde **джол** (col) “yol”, **джарыкъ** (carık) “ışık”, **джулдуз** (culduz) “yıldız” biçiminde yazılan ve söylenen kelimeler Balkar (Malkar) alfabesinde **жол** (jol) “yol”, **жарыкъ** (jarık) “ışık”, **жулдуз** (julduz) “yıldız” biçimlerinde yazılıp telaffuz edilmektedir.

Kuzey-Batı (Kıpçak) Türk lehçelerinin Kafkasya’da konuşulan kolunu temsil eden Karaçay-Malkar Türkçesi (*Poppe 1965: 43*) tarihî gelişim süreci içinde iki ana diyalekte ayrılmıştır. Bunlar:

1-Karaçay-Bashan-Çegem diyalekti,

2-Çerek diyalekti’dir. (*Tavkul 2000: 5*)

Karaçay-Malkar dilinin büyük halk kitlesi tarafından konuşulan ana bölümünü oluşturan *Karaçay-Bashan-Çegem* diyalekti Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti sınırları içinde yaşamakta olan Karaçaylılar ile, Kabardin-Balkar Cumhuriyeti içinde yaşamakta olan Malkarlıların Bashan, Çegem, Holam-Bızıngı vadilerinde oturan kısmı tarafından konuşulur. Karaçay-Malkar yazı dili de *Karaçay-Bashan-Çegem* diyalektine dayanmaktadır. Karaçay-Malkar Türkçesinin *Çerek* diyalekti Çerek ırmağının yukarı taraflarında yer alan *Oğarı Malkar* (Yukarı Balkar) bölgesinde konuşulmaktadır. Sarp dağlar, derin vadiler ve kanyonlarla diğer bölgelerden yüzyıllar boyunca tecrit edilmiş bir şekilde kalan Yukarı Balkar bölgesinde *Çerek* diyalektinin fonetik ve morfolojik özellikleri uzun yüzyıllar boyunca muhafaza edilmiştir. 1908-1909 yıllarında Kafkasya’da Karaçay-Malkarlılar arasında araştırma ve derlemeler yapan *Wilhelm Pröhle* bu araştırmalarını 1909-1916 yılları arasında Budapeşte’de çıkan *Keleti Szemle* dergisinde yayımlamıştır. Pröhle’nin Çerek vadisinde yer alan Yukarı Balkar bölgesinden derlediği dil malzemesi Çerek diyalektine dayanması açısından bizim için önemlidir. Çünkü Pröhle’nin Yukarı Balkar bölgesinden derlediği dil malzemesi bize Çerek diyalektinin XX. yüzyıl başlarındaki fonetik ve morfolojik özelliklerini belgelemektedir (*Pröhle 1915/1916: 104-243*).

Çerek diyalektinin fonetik özelliklerini anlayabilmek için aşağıda Pröhle’nin derlediği metinlerden birini ve Türkiye Türkçesine çevirisini veriyoruz:

1.

Malqarda on miñ adam zaşaydı. Dinleri musulmandı. Elibiz oneki xablağa üleşinifti.

Elibizde Ç’erek degen suwubuz oğartın enişke baradı. Suwnu eki zanında biyix tawla bar.

Suwnu sol zanında tawlanı atları: Bek başında Dıx-Taw, soñra Qoştan-Taw biyigi; annan enişke kelsek, Musuq qayaları, Musuxtan soñra Lewanjuatla, aladan enişkeleri Xorbadın başları.

Töben zanıbizda suwnu eki zanında Qızıl qayala deybiz.

Suwnu oñ zanında qayalanı atları: Başında Zerkli, Zerkliden enişke Gülç’ü biyigi, Gülç’ünü töben zanında Quru-qol başı. Quru-qoldan sora Kefenele, Kefeneleni enişke zanında Amurxallanı ağaç’i.

Bizni elni oğarı zanına Zirişki deybiz, töben zanına Özen deybiz. Özenni töben zanında biç’elliklege enişke deyir Zınala deybiz.

Elibizde xablalamı atları: Ç'eget el, Künnüm, Tura-xabla, Şqantı, Fardıq, Sawtu, Zılğı, Ç'eget, Qospartı, Muxol, Şawurdat.

Qaşxa-Tawda da Malqarlıla zaşayla. Pravleleri başxadı.

Xar xablada bir mejgit bardı. Ol mejgitde xar xabla, keslerini mejgitlerinde, namaz etelle xabla-efendi bıla. Ullu küllede juma-mejgit bardı, ol küllede barı da ziyılıp ullu-efendi bıla namaznı juma-mejgitte qılalla.

2.

Baxsanda beş züz üy zaşaydı. Ol beş züz üyde üç miñ adam zaşaydı. Baxsanda zaşağan elleni atları: Girxojan, El-jurtu, Muqqulan, Qızıl-köz, Çılmas, Qamış, Baxsan, Qurmu, Qızgen, Capırtala, Gegiş.

Ç'egemde zaşağan elleni atları: Ullu-el, Dumala, Buluñnu, Billım. Bu ellede zaşayla Ç'egemle. Tilleri Baxsan til.

Xolam bıla Bızıñnı bir awuzda zaşaydıla. Bızıññılula başında eki elde zaşayla, Xolamlılı töben zaşayla. Xolam üleşinedi tört elge: Oğarı-el, Töben-el, Usxur, Zaboları.

3.

Zaz-başında saballağa bağış taşıybız, bağışnu sabañña zayıp muldax etebiz, ızı bilan onbeş künnen sora sürüp urluq atabız. Urlux çıqsa suw salıp usxarabız. Annan soñra biç'ellikleni taşın artabız, suw salabız. Bir qawum adamla qoy kütelle, bir qawumla tuwar kütelle.

Zazğa deyir o xalda turabız. Zaz kelgennen soñra biç'en işleybiz. Küz-artına biç'en işlep, oraq orup qutulsaq, ç'eren taşıybız, ızı bilan geben ziyabız. Aladan qutulsak, qoyu bolğan qoyun qırqıp, tuwarı bolğan da tuwarın sürüp tüzgö ç'ıgalla. Tüzde qış bolğunç'u turup malların tawğa biç'en aşarğa keltirelle. Keltirmeyin tüzde biç'en aşatxalla da bar.

Küz-artında qışxa bolluq otunubuznu taşıybız, qışxıda wa malıbizğa qarap turabız, zaz-başına deyir başxa işibiz zoq.

4.

Qışibız qarlı boladı, zılı da boladı, bir kezüwde zelle da bolalla.

Zaz-başibız bola başlasa tawlaribız kögöre başlayla, köb aruw ç'ipç'ıqla kelelle: Qarılğaşla, saban-ç'ıfç'ıqla, kögürç'ülle.

Künübüz bir birde tumallı boladı, bir birde wa ayaz boladı. Qalay bolsa da, xawabız axşıdı.

Zazibız zaz başınnan bir az qızuwdu; köbüsünde zawun zawadı, kök qatı zaşnap küküreydi.

Küzübüz künlü boladı; küz-artıbiz xar zaman zawun zawup, tuman olturup, zeller kelip alay turadı.

Bizni zerde buday bitedi, aşıq bitedi, zıntı da bitedi, qartof köb etelle, bitxen da axşı etedi. Nartıx bitedi, alay köb etmeyle.

Terek-baxç'alada da bir qawum üylede bardı, terekle da: Alma-terek, kertme-terek, erix-terek, şaftal-terek, tutüya-terek.

Baxç'alada turma, soxan, sarımsaq, burçaq, allay türlü-türlü zatla bitelle.

Biz tawlula üyde turğan zanwarları xar barın zürütebiz. Ne zatlalla desek: At, tuwar, qoy, exç'i, eşek, it, kiştik, tawuq, qoquş, qaz, papuş.

Marawç'ularıbiz köftü. Marawç'ularıbiz zuğutır, zuğutır-exç'i, qaşxa-exç'i uralla. Ayuwla, börüle, tülküle, qoyalla köftüle. Ç'ıfç'ıq bolup, aşarğa zarağan, bizni marawç'ularıbiz öltürelle jumaruqla, zaz-tawuqla, papuşla. Tüzge ç'ıhsala, buw, maral öltürelle.

5.

Burun üyleni quru taştan işleyelle, başın qum bila zabıb, üynü iç'inde bölümü bolmayın, ozağı da bolmayın alay işlevç'üelle.

Bu sağatlıxta alda xaldan axşırağ etelle. Üynü işlesele, aruw sürtür, başın tofrağ bila zabar, bir birde qanzal bila zabar, aruw terezele salır, iç'in de bölür, tübüne qañña salır, başına şulofxa tiger, peç' işler. Ol üynü iç'indegi bölümlege otowla deyle.

Aş bişiren zerde ozaq işleybiz, ozaqnı iç'inde sızır tağabız, sızırğa ç'oyun asabız, suwda bişgen zatnı ol ç'oyunda bişirebiz. Ötmeg etsek, tübünde taba bila bişirebiz.

Tawlu üyleni iç'inde orunduq bardı. Qart kişile oltururğa tafç'an bar, şindikle bardı.

Aşağan zamanda qañña bila aşaydıla, bir birle ustolda töfşek bila aşayla.

Aşağan zamanda qart kişi allın aşaydı, ol aşaganda zaş kişi da tişiruwla da örö turup turalla; ol qutulsa, ala da aşayla.

Tişiruwlarıbiz zün işleyelle, erkegruwlağa, keslerine da bıstır etelle.

Tawlu adamnı üsüne kiygen kiyimi bulalla: Başına börk kiyedi, ç'epxen kiyedi, ç'epxenni tübünde qaftal kiyedi, qaftalnı tübünde kölek; butuna eki könç'ek kiyedi: biri tış-könç'ek, biri da iç-könç'ek. Ayacağına ç'arıq kiyedi, ç'arıqnı tışınnan galoş kiyedi, butuna saxtiyannan ışım kiyedi. İşlegen zamanda, zol barganda ç'abır kiyelle.

Tişiruwlarıbiz başlarına küpes qısalla üslerine deriden, qışmırdan, ıxarlardan boxç'iyala kiyelle.

6.

Bay kişiğe sabiy tuwsa, ol kişini axlıları da, qonşuları da ziyılalla, bir ıyıqnı ketmeyin toy etip, quwanıp, qurmallıqla etip turalla.

Ol waxtıda ol üygö qonaq kelse, qonaqnı atına zanzawluq tağalla. Anı körgönde qonaq üyde qatın qozlağanı bileledi; soñra soradı: "atlımıdı, ziyawmudu zaññı qoşulğan adam?" dep.

Izı bila anda turğan qızlağa qaruwundan kelgen özdellig etedi. “atlı” desele, zaññı tuwğan zaşxa bir tay beredi, “ziyawdu” desele bir tana beredi.

7.

Biz Malqarda zaşağan tuxumlada tört türlü tuxum bardı. Birleri aladan taw-biyle, ekinç'ileri özdelle, üç'ünç'üleri azatla, törtünç'üleri qulla.

Allın Malqarda taw-biyle onow etip qalğan Malqarlıla alanı onowu bila zaşağandıla.

Malqarlılarnı zaşağan adetleri bulay edi: Onowluğ işleri bolsa, törege bariyelle, törede ne aytsala, aña razi bolup qalıyelle.

Töre degen ol edi: Taw-biyleden bölek qart olturup bir zerde onow etip turğandıla. Bir adam kişi öltürse, anı üsünde törege barsa, törede onow eteyelle qan berirge. Qan öltürgön kişi bereyedi ölgönnü zuwuqlarına beş züs som.

Qulla taw-biyleni qollarında işlep turğallalla; azatla - taw-biy qulun erkin etse razi bolup, ol azattı.

Özdön ol kişidi: taw-biyge işlegen qulluq etmey, tıñnann zasaq etif turğan ol özdendi.

Bu sağatlıxta qul da, özden da başlarına erkindile.

Elde onow etgen starşına, südüle, ala üç' zıldan zaññıdan ayırılalla. Ayırğanda üç adamnı, tört adamnı birge aytalla: “ol zarar, bu zarar” deyle da anı üsünde dawlaşalla.

Ayırğanda xar üy başınnan bir kişi barıp ç'öb atıp ç'öp bila ayıralla. Ç'öb atxanda eki yaşçik salalla, meşoq bila qozlanı yaşçikleni qatına salalla, yaşçikleni başların zabarla. Qozlanı qatında pristow turadı, qağıtxa qarap xar kimni atın aytadı. Atı ayılğan pristownı allına barsa, bir qoz beredi. Ol (pristow) aña (atı ayılğaña) ol qoznu qolunda buxturadı, soñra qaysı qolunda bolğanın, bildirmeyin adamlağa, yaşçıqqa atadı. Qaysını yaşçıginde köf qoz bolsa, anı starşına etelle.

8.

Burun batır kişile ziyılıp Noğayğa, Qırımğa zoltuğurğa zürügöndile. Zoltuğurğa barlıq bolsa, axşı at tuqumu bolğandı, ol zaman “Şawluxla”, “Tramla” dep.

Şawluxla ullu bolğandıla, tramla aladan ösümleri giç'ç'erek bolğandıla, atlıqları ziger bolğandı.

Ol at tuqumunnan birer atnı zıl közüne asrap, bir zilğa zaraw etip, zoltuğurğa alay minüwç'elle; Noğayğa barıp, Noğaydan da ötüp, zesirle, malla keltirüwç'elle

(Pröhle 1915/16 : 121-130)

Çeviri (Türkiye Türkçesi)

1.

Malkar'da on bin kişi yaşıyor. Dinleri müslümandır. Köyümüz on iki mahalleye bölünmüştür.

Köyümüzde Çerek denilen ırmağımız yukarıdan aşağıya akıyor. Irmağın iki tarafında yüksek dağlar var.

Irmağın sol tarafındaki dağların adları: En başında Dıh Tav, sonra Koştan Tav zirvesi; oradan aşağı gelsek, Musuk kayaları, Musuk'tan sonra Levanjuatlar, onlardan aşağıları Horbadın zirveleri.

Aşağı tarafımızda ırmağın iki yanında Kızıl Kayalar diyoruz.

Irmağın sağ tarafında kayaların adları: Baş tarafında Zerкли, Zerkliden aşağı Gülçü zirvesi, Gülçü'nün aşağı tarafında Kuru Kol zirvesi, Kuru Kol'dan sonra Kefeneler, Kefeneler'in aşağı tarafında Amurhanlar'ın korusu.

Bizim köyün yukarı tarafına Zirişki diyoruz, aşağı tarafına Özen diyoruz. Özen'in aşağı tarafında ot biçilen yerlere aşağı kadar Zınalar diyoruz.

Köyümüzdeki mahallelerin adları: Çeget-el, Künnüm, Tura-habla, Şkanti, Fardık, Savtu, Zılgı, Çeget, Kospartı, Muhol, Şavurdat.

Kaşha Tav'da da Malkarlılar yaşıyorlar. Köy idareleri başka.

Her mahallede bir cami vardır. O camilerde her mahalle, kendi camilerinde, namaz kılıyorlar mahalle imamı ile. Büyük günlerde Cuma camisi vardır, o günlerde hepsi toplanıp büyük imam ile namazı Cuma camisinde kılıyorlar.

2.

Bahsan'da beş yüz ev yaşıyor. O beş yüz evde üç bin kişi yaşıyor. Bahsan'da yaşayan köylerin adları: Girhojan, El-curtu, Mukkulan, Kızıl-köz, Çılmas, Kamış, Bahsan, Kurmu, Kızgen, Capırtala, Gegiş.

Çegem'de yaşayan köylerin adları: Ullu-el, Dumala, Bulungu, Billım. Bu köylerde yaşıyorlar Çege mliler. Dilleri Bahsan dili.

Holam ile Bızıngı bir vadide yaşıyorlar. Bızıngılılar baş tarafında iki köyde yaşıyorlar, Holamlılar aşağıda yaşıyorlar. Holam ayrılıyor dört köye: Ogarı-el, Töben-el, Ushur, Zabolar.

3.

Bahar başında tarlalara gübre taşıyoruz, gübreyi tarlaya yayıp nadasa hazırlıyoruz, arkasından on beş günden sonra sürüp tohum atıyoruz. Tohum çıksa su koyup suluyoruz. Ondan sonra otl biçilecek yerlerin taşını temizliyoruz, suluyoruz. Bazı adamlar koyun güdüyorlar, bazıları sığır güdüyorlar.

Bahara kadar o halde duruyoruz. Bahar geldikten sonra kuru ot hazırlıyoruz. Sonbaharın sonuna kadar kuru ot hazırlayıp, orak biçip kurtulsak, ot destesi taşıyoruz, arkasından kuru ot

kümesi topluyoruz. Onlardan kurtulsak, koyunu olan koyununu kırkıp, sığırı olan da sığırını sürüp ovaya çıkıyorlar. Ovada kış gelene kadar durup hayvanlarını dağa kuru ot yemeye getiriyorlar. Getirmeyip ovada kuru ot yedirenler de var.

Sonbahar sonunda kışa gerekli odunumuzu taşıyoruz, kışın ise hayvanımıza bakıp duruyoruz, bahar başına kadar başka işimiz yok.

4.

Kışımız karlı oluyor, ılık da oluyor, bazan rüzgârlar da oluyor.

Bahar başı olmaya başlasa dağlarımız yeşermeye başlıyorlar, çok güzel kuşlar geliyorlar: Kırlangıçlar, tarla kuşları, güvercinler.

Günümüz bazan sisli oluyor, bazan ise ayaz oluyor. Nasıl olsa da, havamız iyidir.

Baharımız bahar başından biraz sıcaktır; çoğunlukla yağmur yağıyor, gök şimşek çakıp gürlüyor.

Sonbaharımız güneşli oluyor; sonbahar sonrası her zaman yağmur yağıp, sis çöküp, rüzgârlar gelip öyle duruyor.

Bizim yerimizde buğday yetişiyor, arpa yetişiyor, yulaf da yetişiyor, patates çok ekiyorlar, iyi de yetişiyor. Mısır yetişiyor, ama çok ekmiyorlar.

Ağaç bahçeleri de bazı evlerde vardır, ağaçlar da: elma ağacı, armut ağacı, erik ağacı, kaysı ağacı, dut ağacı.

Bahçelerde turp, soğan, sarımsak, fasulyegiller, öyle türlü türlü şeyler yetişiyorlar.

Biz dağlılar evde bakılan hayvanların hepsini yetiştiriyoruz. Nelerdir desek: at, sığır, koyun, keçi, eşek, köpek, kedi, tavuk, hindi, kaz, ördek.

Avcılarımız çoktur. Avcılarımız dağ keçisi, dişi dağ keçisi, çengel boynuzlu dağ keçisi vuruyorlar. Ayılar, kurtlar, tilkiler, tavşanlar çokturlar. Kuş olup, yemeye yarayan, bizim avcılarımız öldürüyorlar sülünler, keklikler, ördekler. Ovaya çıksalar, erkek geyik, dişi geyik de öldürüyorlar.

5.

Eskiden evleri yalnız taştan yapıyorlardı, çatısını kum ile örtüp, evin içinde bölmesi olmadan, bacası da olmadan öyle yapıyorlardı.

Şimdi eskisinden daha iyi yapıyorlar. Evi yapsalar, güzel sıvar, çatısını toprak ile örter, bazan sac ile örter, güzel pencereler koyar; içini de böler, tabanına tahta döşer, tavanına kumaş diker, ocak yapar, o evin içindeki bölümlere odalar diyorlar.

Yemek pişirilen yerde ocak yapıyoruz, ocağın içinde zincir takıyoruz, zincire kazan asıyoruz, suda pişen şeyi o kazanda pişiriyoruz. Ekmek yapsak, altında tava ile pişiriyoruz.

Dağlı evlerinin içinde karyola vardır. Yaşlı erkeklerin oturması için sedir var, sandalyeler vardır.

Yenilen zamanda sofraya otururlar, bazıları masada tepsi ile yiyorlar.

Yenilen zamanda yaşlı erkek önce yiyor, o yerken genç erkek de kadınlar da ayakta duruyorlar; o bitirse, onlar da yiyorlar.

Kadınlarımız yün işliyorlar, erkeklere, kendilerine de elbise yapıyorlar.

Dağlı erkeğin üzerine giydiği giyimi bunlardır: Başına kalpak giyiyor, çerkeska giyiyor, çerkeskanın altında kaftan giyiyor, kaftanın altında gömlek; bacağına iki pantolon giyiyor: biri dış pantolon, biri de iç donu. Ayağına çizme giyiyor, çizmesinin dışından galoş giyiyor, bacağına işlenmiş deriden tozluk giyiyor. Çalıştığı zamanda, yola gideceğinde çarık giyiyorlar.

Kadınlarımız başlarına şal örtüyorlar, üzerlerine ipekten, kaşmirden, kaşeden elbiseler giyiyorlar.

6.

Zengin adamın çocuğu doğsa, o adamın akrabaları da, komşuları da toplanıyorlar, bir hafta boyunca gitmeden şölen düzenleyip, sevinip, kurbanlıklar kesip duruyorlar.

O sırada o eve misafir gelse, misafirin atına havlu bağlıyorlar. Onu gördüğünde misafir evde kadının doğum yaptığını anlıyor; sonra soruyor: “atlı mı, yaya mı yeni katılan insan?” diye.

Arkasından orada duran kızlara gücünden gelen hediyeyi veriyor. “atlı” deseler, yeni doğan erkek çocuğa bir tay veriyor, “yaya” deseler, bir dana veriyor.

7.

Bizim Malkar’da yaşayan soylarda dört türlü soy vardır. Onlardan biri beyler, ikincileri özdenler (özgür tabaka), üçüncüleri azat edilmiş köleler, dördüncüleri köleler.

Eskiden Malkar’da beyler karar verip diğer Malkarlılar onların idaresi ile yaşamışlar.

Malkarlıların yaşayan âdetleri böyle idi: Karar verilecek işleri olsa, mahkemeye gidiyorlardı, mahkemede ne söyleseler, ona razı olup kalıyorlardı.

Mahkeme denilen o idi: Beylerden bir kaç yaşlı oturup bir yerde karar verip durmuşlar. Bir adam birisini öldürse, o konuda mahkemeye gitse, mahkemede karar veriyorlardı kan parası vermeye. Kan parası öldüren adam veriyordu ölenin akrabalarına beş yüz ruble.

Köleler beylerin ellerinde çalışıp duranlardı; azatlar - bey kölesini serbest bıraksa razı olup, o azattır.

Özden (hür) o adamdır: Beye çalışan kölelik yapmadan, dışardan vergi (haraç) ödeyip duran o özdendir.

Şimdi köle de, özden de kendi başlarına özgürdürler.

Köyde idare eden muhtar, mahkeme üyeleri, onlar her üç yılda bir yeniden seçiliyorlar. Seçimde üç kişiyi, dört kişiyi beraber söylüyorlar: “o yarar, bu yarar” diyorlar da o konuda tartışıyorlar.

Seçimde her evden bir kişi gidip oy atıp oy ile seçiyorlar. Oy atarken eki sandık koyuyorlar, çuvala cevizleri sandıkların yanına koyuyorlar, sandıkların başlarını örterler. Cevizlerin yanında yönetici duruyor, kağıda bakıp herkesin adını söylüyor. Adı söylenen yöneticinin önüne gitse, bir ceviz veriyor. O (yönetici) ona (adı söylenene) o cevizi elinde saklıyor, sonra hangi elinde olduğunu, belli etmeden adamlara, sandığa atıyor. Hangisinin sandığında çok ceviz olsa, onu muhtar yapıyorlar.

8.

Eskiden kahraman kimseler toplanıp Nogay'a, Kırım'a yağmacılığa giderlermiş. Yağmacılığa gidecek olsa, iyi at cinsi varmış, o zaman "Şavluhlar", "Tramlar" diye.

Şavluhlar büyüklermiş, Tramlar'ın onlardan boyları daha küçükmiş, atlıkları daha dayanıklı imiş.

O at cinsinden birer atı yıl boyunca besleyip, bir yıl boyunca alıştırıp, yağmacılık için öyle biniyorlardı; Nogay'a gidip, Nogay'dan da geçip, esirler, hayvanlar getiriyorlardı.

(Pröhle 1915/16 : 121-130)

Çerek (Yukarı Balkar) Dialektinin Ses Özellikleri

W. Pröhle'nin derlediği Çerek (Yukarı Balkar) dialektine ait metni Karaçay-Malkar Türkçesinin yazı dilinin dayandığı Karaçay-Bashan-Çegem dialekti ile fonetik yönden karşılaştırdığımızda, Çerek dialektinde şu ses özelliklerinin mevcut olduğunu tespit ediyoruz:

/c/ Sesinin Durumu

Karaçay-Bashan-Çegem dialektinde *c* sesi, Çerek dialektinde sızıcı *z* (*dz*) sesine dönüşmüştür. Söz gelimi:

zaşaydı "yaşıyor" < *caşaydı*, *zanında* "yanında" < *canında*, *zıyılıp* "toplanıp" < *cıyılıb*, *züz* "yüz" < *cüz*, *zaz* "bahar" < *caz*, *zok* "yok" < *cok*, *zılı* "ılık, sıcak" < *cılı*, *zel* "rüzgâr" < *cel*, *zawun* "yağmur" < *cawun* ~ *cawum*, *zaşna-* "parlamak" < *caşna-*, *zuğutır* "dağ keçisi" < *cugutır*, *zab-* "örtmek" < *cab-*, *zün* "yün" < *cün*, *zaş* "genç, delikanlı" < *caş*, *zasaq* "vergi" < *casaq*

c > *z* ses değişmesinin yalnızca kelime başında değil, karşımıza çıkan örneklerden anlaşıldığına göre kelime içinde de mevcut olduğu görülmektedir. Örnek olarak:

qanzal "sac" < *qancal*, *ozaq* "baca" < *ocaq*, *sınzır* "zincir" < *sincir*

/ç/ Sesinin Durumu

Karaçay-Bashan-Çegem dialektinde bulunan *ç* sesi Çerek dialektinde sızıcı *ç'* (*ts*) sesine dönüşmüştür. Misal olarak:

biç'ellik “çayır, ot biçilen saha” < biçenlik, *ç'eren* “biçilmiş ot destesi” < çeren, *ç'ıfç'ıq* “serçe” < çıpçıq, *ç'oyun* “kazan” < çoyun, *ç'abır* “çarık” < çabır, *könç'ek* “pantolon” < könçek

/b-p/ Seslerinin Durumu

Karaçay-Bashan-Çegem diyalektindeki *b-p* sesleri Çerek diyalektinde *f* sesi dönüşmüştür. Söz gelimi:

üleşinifti “paylaşılmış” < üleşinibdi, *ç'ıfç'ıq* “serçe” < çıpçıq, *köf* “çok” < köp ~ köb, *tofrağ* “toprak” < topraq, *tafç'an* “sedir” < tapcan, *töfşek* “tepsi” < tepşek, *etif* “yapıp” < etip ~ etib

/k -g / Seslerinin Durumu

Karaçay-Bashan-Çegem diyalektindeki *k/q* ve *g* sesleri Çerek diyalektinde bazen *x* (*h*) sesine dönüşür.

biyix “yüksek” < biyik ~ miyik, *urlux* “tohum” < urluq, *bitxen* “yetişen” < bitgen, *erix* “erik” < erik, *ç'ıx-* “çıkma” < çıq-, *ç'epxen* “giyim” < çepken, *tuxum* “soy” < tuqum, *buxtur-* “saklamak, gizlemek” < buqtur-, *exç'i* “keçi” < eçki

Yuvarlaklaşma

Çerek diyalektinde ilk hecesinde yuvarlak ünlü bulunan kelimelerin ikinci hecelerindeki ünlülerin de yuvarlaklaştığı görülmektedir. Yuvarlaklaşmaya hâl ve partisip eklerinde de rastlanmaktadır. Örneğin:

ölgön “ölen, ölmüş” < ölgen, *özdön* “hür tabakaya mensup, asil” < özden, *tüzgö* “ovaya” < tüzge, *kögör-* “yeşermek” < köger-, *üygö* “eve” < üyge, *körgönde* “gördüğünde” < körgende, *öltürgön* “öldüren” < öltürgen, *zürügöndile* “yürümüşler” < cürügendile

Yer Değiştirme (Metatez)

Çerek diyalektinde bazı kelimelerde metateze rastlanır.

exç'i “keçi” < eçki

W. Pröhle'nin derlediği dil malzemesine dayanarak Yukarı Balkar bölgesinde konuşulmakta olan Çerek diyalektinin karakteristik ses özelliklerini şöyle özetlemek mümkündür:

- 1) c > z
- 2) ç > ç' (ts)
- 3) -k- / -q- / -g- > -x- (h)
- 4) -b- / -p- > -f-
- 5) -e- > -ö- (yuvarlaklaşma)

Çerek (Yukarı Balkar) Diyalektinde Günümüzdeki Ses Değişmeleri

30 Ağustos 1997 tarihinde Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nin *Ogarı Malkar* (Verhniy Balkarya) adlı köyünde, 1929 doğumlu Huseyin Biçiyev'den derlediğimiz Çerek diyalektine ait metinleri XX. yüzyıl başlarında W. Pröhle'nin aynı bölgeden derlediği dil malzemesiyle mukayese ettiğimizde, Çerek diyalektinin karakteristik ses özelliklerinin değişmekte ve kaybolmakta olduğunu tespit ettik. Karaçay ve Malkar yazı dillerinin etkisi altında kalmaya başladığı anlaşılan Çerek (Yukarı Balkar) diyalektindeki bu değişimin izleri aşağıdaki metinde göze çarpmaktadır:

Metin:

Burun zamanda, men bilgen zamanda, men zetişgen zamanda, endi bizni xalqıbiz üç-tört qawumğa üleşinñendi, sıyına k'öre, tuqumuna k'öre. Birleri bizge biy tuqum, özden tuqum deyle. Andan sora qara özden deyle. Andan sora qul deyle. Qul tuqum, qara özden, özden tuqum. Üç qawumğa üleşinib bolğandı bizni xalqıbiz da, bek alıb aytxanda. Bilay bek nemelerin aytsaq, bizni xalqıbizda bek ullu özden, bek biy tuqum Abayları bolğandı. Anda siz qalağa barıb keldigiz da, ma ol tuqum Malqarğa da, Kabartığa da, Dügerge da, Karaçayğa da onow etgença allay tuqum bolğandı ala. Ala allay tuqum bolğandı, sora andan sora başxa tuqumla da bolğandı alağa cetişmeyaraq. Alanı ol nemesinde turğan. Dağıda başxa özden tuqumla da bolğandı. Sora qara özden. Qara özden, ala keslerini baş erkinlikleri bolğan, jerleri bolğan, malları bolğan, allay bolğandı. Sora qul tuqumla, ala ol biyleden, biylege qulluq eterge kerek bolğandı. Söz üçün, işlerge kerek bolğandı, andan sora ol zamanda bizde jasaq deyle, jasaq tölörge kerek bolğandı, qallay nemeleri bar ese da. Andan sora, biylege sabiy östürürge kerek bolğandı, emçek anaları aladan bolub. Anı üçü', biyle töleb bolğandı, alağa cer da bergendile, üy da bergendile. Allay nemeleri bolğandı. O qara özdenle wa biylege da qulluq etmegendile, keslerini cerlerin, kesleri mallarına iye bolub, ala da alay bolğandı. Ol qul tuqumla da alay. Begiraq üç qawum bolğandı. Dağıda bolğand qarawaş deb, andan sora qazaq deb. Ol nemele, ala wa biyni, özdeni üyünde turub, alağa qulluq etgendile. Endi munu ayta kelgenim nedi? Ala birbirinden, özden adam qara özdenen, qul tuqumdan alırğa erkinligi bolmağandı, qatın alırğa erkin bolmağandı, qız alırğa erkin bolmağandı. Kesini nemesinden, biy tuqumladan alırğa kerek bolğandı. Andan sora, ol qara özdenle da keslerine k'öre qara özden tuqumdan alırğa kerek bolğandı. Qul tuqum da añña k'öre alay. Anı anı üçü' aytama, başından bilay kelişe kelgeni añña barad. Dağıda qatın alırğa, erge barırğa erkinlikleri bolmay, qarawaş, qazaq degenle, ala wa, biy kesi erkin etmese, ala wa qatın alırğa erkinlikleri bolmağandı. Alay bolğandı. Burun zamanda, men zetgen zamanda oquna, bilay zaş bla qız tübeşgen töre joq edi. Töre bolmağandı ol. Zaş qızını bir k'ördü, eki k'ördü bildi, andan sora büsürese, ma ol qızını biz allıqız deb, üyü atası-anası, sañña ol qızını alırğa kerekbiz, k'ör desele barıb k'örüb, ol qızını üyüne bara mıdı, oğese tiyresinde juwuğuna mı baradı, qızını çaqırtıb k'örüb, büsürese xo deb bolğandı zaş. Alay bolğandan sora, sora ma bilayda Majmudinça, başxa sizniça adamlardan juwuqla, juwuğundan axulundan bir üç-tört adamnı keleşige jibered, keleşige degendile, keleşige cibergendile. Keleşige barsa, ol üynü atası-anası, kimle büsüremese zaşxa, kelişmey qıstab cibere da bolğandı keleşini. Alay büsüresele wa, sora üyg'e k'iyirip, birinci k'ünde aş suw da salmağandı. Ne jumuşuğuz bardı deb jumuşlarına

tiñnilağandıla. A büsüremesele jumuşlarına tiñnilamağandıla. Nek kelgellerin da sormağandıla. Jumuşların sorub, ala aytxandan sora, sora bila bolcal etelle. Da, neme, biz da eşikge atarğa turmaybız, bilay zuwuqğa axluğa da sorayıq, k'öreyik bir xalni deb, sora bu zamañña keli'siz deb bolcal etelle. Bolcalğa k'öre ekinçi da baralla keleşile. Bizde allay söz bardı: "Keleş qatı bolsa keli başı erge barır". Keleşile da bek ullu, neme bolğandı ol zamanda. Keleşini da allayların ciberib bolğandıla ayırıp, bilay sözge usta adamlanı, maxtay bilgen adamlanı, allaylanı ciberib bolğandıla. Anda, ol zamanda baralla, sora olturtalla. Birinçi zol sıylamağandıla, ekinçi col aş salalla, sıylayla, jumuşuğuznu aytığız deyle. Da bilay bilay, bilay degenden sora aytalla. Sora kelişim etelle. Ol zamanda bizde neme bolğandı, qalım. Kızını alır üçü' zaş qalım berirge bolğandı. Qalımğa ma billay bir at, ma billay bir tuwar, ma billay bir qoy, ma kızını kesine tikgen maşına, öññe kiyim allıqbız deydi. Sora bila kelişelle, anda da kim biledi bilay satuw eterge da küreşelle, asırı k'öb aytasız, arı etesiz beri etesiz deb. Qalay bolsa da kızını alırğa tüşsele, ne etsele da kelişelle da, kızını qızlığına, tuqumluğına, baylığına, öññesine k'öre bek bağa, neme k'öb zatla bergendile, o zamanda söz üçün jüz qoy, andan sora toğuz-on tuwar, bir igi miñnen at, kim biledi andan da k'öb zatla bergendile. Anı üsüne, qızğa kiyim da etgendile. Anı üsüne, qızğa kerekli zatları da etgendile. Allay qalım, anı alay etdile. Sora bolcal salalla. Bolcal salganda, endi ma bugün eltirge kerekdile da, zaş üyünnen kesine kiyow nöğ'ör deyle, kesini zaş nöğ'örlerin da ziyadı. Juwuq axlu da jıyladı. Toy etelle. Ma bizde begiraq o zamanda içki bolmağandı, boza bolğandı. Sora, sıra bolğandı. Busağatda sırağa biz piva deybız. Sıra bla boza, begiraq içkileri ol bolğandı. Et, loqum başxa türlü türlü azıqla etib, toynu tebsegen türlü türlü tebsewleri bolğan bolur. Sora arı barğanda, o zamanda maşına coq, atla bla baralla kızını keltirirge. Qızını keltirirge barğanda kızını da at boynuna zaşını beg juwuq adamı alıf kele boladı. Atını boynuna, kesini allına ne zaşını qarındaşı bolsa da, ne süyg'en teñi bolsa da, kızını allay keltirir adam ol başxa bolad. Sora qalgalla da atla bla baralla, xar kimni o zamanda qamaları, keroxları, andan sora bizni kesi tawlu kiyimibiz, börkleri nesi, xar nesi, çepkenleri alay tab, jıylıp barıp kızını alıp kelib, at boynuna alıp kelgendile. Toyları bla arı baralla, toyları bla beri qaytalla. Arı barğanda da bayraqları, beri kelgende da bayraqları. Allay adet bolğandı burun ol zamanda. Ol men cetgen zamanda oquna alay edi. Sora toy a, bir ıyıq, ay barğan toyla bolıyed. Endi ol a adamnı baylığına k'öre bolıyed. Bay adam ese, xar künnen toy etilined, bir ayğa deri, andan da k'öb. Ma alay edi o zamanda men bilgen. Sora, andan sora ol toyda olturuw da xar türlü kesini nizamı bar edi. Busağatda toyla qatışdıla. Ol zamanda wa, toyğa endi men cetgenle oquna, bilay qart kişile arbaznı bilay başında alay olturuwçelle. Alanı bozaları da bar, neleri da bar. Aladan berlağında başxa erkişile, andan da berlaqda zaşla, qızla başxaraq, qatınla başxaraq, xar biri kesleri başxa başxa alay olturiyelle. Ol bir birge tigim ciberiyelle. Tigim degen, bir stoldan bir stolğa, tigim degen ol alaydı. Bir adamnı atı bla, stolnu atı bla, sıra mıdı, sırağa loqumla saladı, kanfet saladı, ol salad, aruw qurayt da ciberedi, ala da qaytaralla. Ma alay. Ol zamanda toylada kepbay deb allay boluwçuedi. Busağatda toyda joqdu ol kepbay degen. Kepbay degen ol alaydı. Teke börknü kiyedi, neme eted da, üsünde omaq etilib axçala, öññele sırlıp bilay, müyüzle da salınıb bilay, müyüz degeni kiyizden etilgen, qulaqları nemesi alay, sora kesini da tonça allay kiyimi. Ol a toynu bardıradı. Toynu bardırğan tamata oldu. Ol erkin etmese çığarğa erkin tüyüldü. Zaşla toyda tebsetir üçü', añña axça da berelle. Bir axçaçıq berse, ol qaysı qız bla

tebserge süye ese da, anı alıb kelib tebsetib alay. Kesini da qolunda kiyiz qamçisi. Toy, bılay birge açılıb qarab neme etib başlasala qamçı bla arı beri urğan kibik etib, kesi da tekeça ete, tebsey alay aylaññan, allay, toynu bardırğan allay adam bared. Busağatda ol da joq, quruğandı.

Sora, qaruwları bolmağanla, qalım töleyalmazlıqla qızını kesine tübeb qızını alıb qaçıb bolğandı. Endi taw ellede taw jerlede bara, bir elden bir elge atla bla bara, buğub keçe qız qalayğa çıqsa da, nasıb bolsa çıqsa ala da kete qaça, nasıb bolmasa wa birbirde uruş etib k'irib, üynü içine, eşigin da uwatıb alay alıf kelgenleri da bolğandı. Mında Glaşları deb bir el bardı. Bizni tuqumdan Maxay deb bolğandı. Dağıda Ballilada Mussa deb bolğandı. Ekisi da qız qaçırırğa bargandıla Glaşlağa. Sora bılanı ızından cetgendile da, qızını da enişke töññeretib cibergendile, biri da töññereb ketgendi enişke. Quwub jetdirmegenley artıda qamala bla uruş, neme kibik da etgendile. Ma allay qama bla uruş da bolğandı, adam ölg'en zamanları da bolğandı qızını qaçırğan zamanda, zuwuqları jetsele. Ol a endi ol xiysabdan bolğandı. Busağatda ol zaşını qalımğa berirge malı bolmasa, xaraketi bolmasa. Ma anı üçü' qaçırıp bolğandıla. Sora artıda qızını qaçırıp keltirip üyüne eltse, ızınnan da jetib tüyüşg'en da etgendile. Sıyirtmay qoyalsala, sora artıda keleşile baralla, ol qaçırğan, ol qızını üyüne. Ala da, qayda xo deyle, qayda oğay deyle, k'öb jürüb arada, keliştirelle alanı da. Ma ol da bir türlü qatın aluw bolğandı ol zamanda.

Bılayda bu begitilgen zerni iç'inde bir üç-tört qabır bardı. Aladan biri Aşamiş deb. Aşamişxe bizni xalqıbizda şıyx deyle, şıyx bolğand deyle. Biyağında anı qalay ölg'öniün aytdım. Aytayın mı endi? Ol bir biyni qulu bolğandı. Sora ol biy Küçükladan bolğandı, Küçüklanı biyi, munu mında at tutarğa zibergendi. Mayna alayda bolğandı atları, anda, ol sırtda. Atını andan tutup beri keke kelgend da, kün issi, tüş bolğandı, issi bolğand da zaş bılayda olturğandı juqlab qalğandı. At da iç'xıññand da beri ketgend. Biy anı izleme deb kelgendi beri. Kelgend da zaşını bılayda juqlab turğallay k'örg'önd da, qamasın çığarıb urub öltürüb ketib qalğandı. Sora anı bılayda bastırıp qoyğandıla. Bastırıp qoyğandıla da, endi ol siz k'örg'ön, ma ol Künnüm elden qarab adamla, bılayda Tura Xabladan da qarab k'örg'ön etxendile. Bu xar keçe sayın nur janıb bolğandı. Qabırı nur janıb, aruw zaşıl nemesi, alay xar nemedan nur janıb bolğandı. Sora munu şıyxlığı bardı deb, anı bilgendile da, ol zamanda oquna, biz köç'xünç'ü, ertde züz zıl da bola bolur, eki züz da muñña, eki züz zıl bola bolur bu ölg'ölli. Ol zamanda oquna muñña kelib, tilek tileb bolğandıla. Aytxanımc'a, tuwmağan qatilla keslerine sabiy tileb bolğandıla. Awruğalla awruğalların igi eterge tileb bolğandıla. Başxa zatla da, uruş zamanda askerge ketgen zaşları da saw kelsin deb tileb bolğandıla. Allay türlü türlü zatla etib bılayda añña. Aytxanlarına köre, ne bileyim men, kesim nemetalmaganma, tilekleri, bılayğa kelib namaz etib tilek etsele qabil bolub bolğandı deyle. Ma köresiz alayda ol bıstırlanı. Bugün-bugeçe da beri kelib miñña qulluq etelle, mindan tilek tileyle, entda bugün da. Başxa tüyüldü, Aşamiş şıyxını bizni xalqıbizda, ma bu Malqar awzunda bardı allay bir qıymatı, mağanası. Aşamişni tuqumu belgili tuldü. Aşamiş ölgünç'ü oquna kelib xalq bılayda qurmallıq etib, qurğaqılıq qıssa, jawun jawmasa, tilek etib bolğandıla. Ol busurman din kirginç'i, Teyriden Teyri tübüne kelib bılayda qurmallıq etib jawun tileb bolğandıla. Ol biri. Sora Aşamiş ölgünç'ü dağıda busurman din kirgenden sora bılaylağa kelib, dağıda ol ertdegili adetç'a Teyriden oğay Allahdan tilek etib bolğandıla, zawun öññö tileb bolğandıla. Artıda bılayğa, bu bolğandan sora, ma buruññu zil

qurğaqlıq qısxanda bütew xalq beri kelib bilayda qurmanlıq etib, biz bilayda olturub, hajile da olturub, tilek etgenbiz biz da, barıbiz da.

Bılayda Gülçü biyigi bardı, Gülçü deyle. Bılay arı awub Zıwaşki deyle. Bılayda ma bu töppe joqmudu, miñña Ullu Keşene deyle. Miñña, bılayğa Gitçe Keşene deyle. Bılayğa Künnüm Ç'üyü deyle. Sora anda ol qayalağa Qızıl Qayala deyle. Bu duppur joqmudu, Sırbit deyle aña. Ma bu Tura Xabla, sora ma bu, bılayda bu töşdegile Şkanti, eki el boldu mu? Mayna ol Künnüm, üç el. Ol köpürden arı ötsek, Ç'eget El. Andan da arlaq ötsek Fardık. Andan beri örgeraq ketsek Sawtu. Sora anda Şawurdar. Sora bılay arı qarab bardı, Glaşları. Glaşları beri tübünde, özende Ç'eget deb bardı. Sora andan da arı zanına ötsek Muxol, Töben El, Qospartı, Başıyları, Zılgı, ma allay elle bolğandıla mında.

Çeviri (Türkiye Türkçesi):

Eskiden, benim bildiğim zamanda, benim yetiştiğim zamanda, şimdi bizim halkımız üç-dört kısma bölünmüş, itibarına göre, soyuna göre. Bazıları bize bey soyu, asilzâde soyu diyorlar. Ondan sonra ikinci derece asilzâde diyorlar. Ondan sonra köle diyorlar. Köle soyu, ikinci derece asilzâde, asilzâde soyu. Üç kısma bölünmüş bizim halkımız da, ilk önce alıp söylendiğinde. Böyle çok şeylerini söylesek, bizim halkımızda en büyük asil, en bey soy Abaylar imiş. Orada siz kaleye gidip geldiniz ya, işte o soy Malkara da, Kabardeye de, Osetyaya da, Karaçaya da liderlik eden öyle soymuş onlar. Onlar öyle soy imişler, sonra ondan başka soylar da varmış onlardan daha aşağı. Onların şeyinde duran. Yine başka asilzâde soylar da varmış. Sonra ikinci derece asilzâde. İkinci derece asilzâde, onlar kendilerinin hürriyetleri olan, toprakları olan, hayvanları olan, öyle imişler. Sonra köle soylar, onlar o beylerden, beylere hizmet etmekle yükümlü imişler. Meselâ, çalışmaları gerekmiş, ondan sonra o zamanda bizde vergi diyorlar, vergi ödemeleri gerekmiş, nasıl şeyleri var ise de. Ondan sonra, beylere çocuk büyütmeleri gerekmiş, süt anneleri onlardan olup. Onun için, beyler karşılığını ödemişler, onlara toprak da vermişler, ev de vermişler. Öyle şeyleri olmuş. O ikinci derece asilzâdeler ise beylere hizmet de etmemişler, kendilerinin topraklarını, kendileri mallarına sahip olup, onlar da öyle imişler. O köle soyları da öyle. Daha çok üç kısım varmış. Yine varmış cariyeye diye, ondan sonra köle (kazak) diye. O şeyler, onlar ise beyin, asilzâdenin evinde yaşayıp, onlara hizmet etmişler. Şimdi bunu söylemem neden. Onlar birbirinden, asilzâde adam ikinci derece asilzâdeden, köle soyundan (kız) alma izni yokmuş. Kendi şeyinden, bey soylarından alması gerekiyormuş. Ondan sonra, o ikinci derece asilzâdeler de kendilerine göre ikinci derece asil soydan almaları gerekiyormuş. Köle soyu da ona göre öyle. Onu onun için söylüyorum, başından böyle uygun gelişi ona gidiyor. Yine bir kadınla evlenmeye, kocaya varmaya hürriyetleri olmayıp, cariyeye, köle denenler, onlar ise, bey kendisi serbest bırakmazsa onların evlenme hürriyetleri yokmuş. Öyle imişler. Eski devirde, benim yetiştiğim dönemde bile, böyle delikanlı ile kızın görüşme/rastlaşma âdeti yoktu. Âdet değilmiş o. Delikanlı kızı bir gördü, iki gördü, tanıdı, ondan sonra beğense, işte o kızı biz alacağız deyip, evi babası-annesi, sana o kızı almamız lâzım, gör deseler gidip görüp, o kızın evine mi gidiyor, yoksa mahallesinde akrabasına mı gidiyor, kızı çağırıp görüp, beğense evet demiş delikanlı. Öyle olduktan sonra, sonra işte burada Majmudin gibi, başka sizin gibi insanlardan akrabalar, akrabasından bir üç-dört adamı

dünürçülüğe gönderiyor, dünürçü demişler, dünürçülüğe göndermişler. Dünürçülere gitse, o evin babası-annesi, kimler beğenmezlerse delikanlıyı, anlaşılamayıp kovup gönderdikleri de olmuş dünürçüyü. Eğer beğenirlerse, sonra eve alıp, ilk gün yiyecek içecek de ikram etmemişler. Ne vazifeniz var diye vazifelerini dinlemişler. Eğer beğenmezlerse vazifelerini de dinlememişler. Niye geldiklerini de sormamışlar. İşlerini sorup, onlar söyledikten sonra, sonra bunlar süre istiyorlar. Biz de kapı dışarı atalım diye durmuyoruz, böyle akrabaya hısıma da soralım, görelim bir durumu deyip, sonra bu zamanda gelirsiniz diye süre belirliyorlar. Süreye göre ikinci defa da gidiyorlar dünürçüler. Bizde öyle söz vardır: “Dünürçü ısrarlı olsa havan tokmağı kocaya varır”. Dünürçüler de çok büyük, şey olmuş o zamanda. Dünürçünün de öylelerini göndermişler seçip, böyle söz ustası adamları, övmeyi bilen adamları, öylelerini göndermişler. Orada, o zamanda gidiyorlar, sonra oturtuyorlar. İlk defasında ağırlamamışlar, ikinci keresinde yemek çıkarıyorlar, ağırlıyorlar, vazifenizi söyleyin diyorlar. Böyle, böyle, böyle dedikten sonra söylüyorlar. Sonra anlaşıyorlar. O zamanda bizde şey varmış, başlık parası. Kızı almak için delikanlı başlık parası vermek zorundaymış. Başlık parası için işte bu kadar at, işte bu kadar sığır, işte bu kadar koyun, işte kızın kendisine dikiş makinası, başka, elbise alacağız diyor. Sonra bunlar anlaşıyorlar, orada da kim bilir böyle pazarlık etmeye de çalışıyorlar, çok fazla söylüyorsunuz, öyle yapıyorsunuz, böyle yapıyorsunuz diye. Her hal ü kârda kızı almaya niyetlenseler, ne yapsalar da anlaşıyorlar da, kızın kızlığına, soyluluğuna, zenginliğine, falanına göre çok değerli, çok şeyler vermişler, o zamanda meselâ yüz koyun, ondan sonra dokuz-on sığır, iyi bir binek at, kim bilir ondan daha çok şeyler vermişler. Onun üzerine, kıza elbise de vermişler. Onun üzerine, kıza gerekli şeyleri de yapmışlar. Öyle başlık parası, onu öyle yaptılar. Sonra süre/vade belirliyorlar. Vade belirlerken, şimdi işte bugün götürmeleri gerektir de, oğlan evinden kendisine sağdıç diyorlar, kendi genç arkadaşlarını da topluyor. Akriba hısıma da toplanıyor. Düğün/şölen yapıyorlar. Bizde çoğunlukla o zamanda içki yokmuş, boza varmış. Sonra, bira varmış. Şimdi biraya biz piva diyoruz. Bira ile boza, çoğunlukla içkileri o imiş. Et, mantı başka türlü yiyecekler yapıp, düğünde dans ettikleri türlü türlü dansları varmıştır. Sonra oraya gittiklerinde, o zamanda otomobil yok, atlarla gidiyorlar kıızı getirmeye. Kıızı getirmeye gittiklerinde kıızı atın boynunda oğlanın en yakın akrabası insan alıp geliyor. Atın boynuna, kendi önüne ya oğlanın kardeşi olsa da, ya sevdiği arkadaşı olsa da, kıızı öyle getirecek adam o başka oluyor. Sonra diğerleri de atlarla gidiyorlar, herkesin o zamanda kamaları, tabancaları, ondan sonra bizim kendi dağlı giyimimiz, kalpakları, her şeyi, Kafkas elbiseleri öyle yakışmış, toplanıp gidip kıızı alıp gelip, at boynunda alıp gelmişler. Düğünleri ile oraya gidiyorlar, düğünleri ile buraya dönüyorlar. Oraya giderken de bayrakları, buraya gelirken de bayrakları. Öyle âdet varmış eskiden o zamanda. O benim yetiştiğim dönemde bile öyle idi. Sonra düğüne gelince, bir hafta, bir ay devam eden düğünler oluyordu. Şimdi o adamın zenginliğine göre oluyordu. Zengin adam ise, her gün düğün/şölen yapıyor, bir aya kadar, ondan da çok. İşte öyle idi o zamanda benim bildiğim. Sonra, ondan sonra o düğünde oturmanın da her türlü kendi kuralı vardı. Şimdiki düğünler karışık. O zamanda ise, düğüne şimdi benim yaşındakiler bile, böyle yaşlı erkekler avlunun böyle baş tarafında öyle otururlardı. Onların bozaları da var, her şeyleri var. Onlardan bu tarafta diğer erkekler, ondan da bu tarafta delikanlılar, kızlar daha başka, kadınlar daha başka, her biri kendileri başka başka öyle oturuyorlardı. Bir birlerine ikram gönderiyorlardı. İkram demek, bir masadan bir masaya,

ikram demek o öyledir. Bir adamın adıyla, masanın adıyla, bira mı, biraya mantılar koyuyor, şekerleme koyuyor, o koyuyor, güzel düzenliyor da gönderiyor, onlar da mukabelede bulunuyorlar. İşte öyle. O zamanda düğünlerde *kepby* vardı. Şimdi düğünde yok o *kepby* denen. *Kepby* denen o öyledir. Teke kalpağını giyiyor, şey yapıyor da, üzerinde süslü hazırlanmış paralar, başka şeyler takılıp böyle, boynuzlar da takılıp böyle, boynuz denenler keçeden yapılmış, kulakları şeyi öyle, sonra kendisinin de kürk gibi öyle giyimi. O düğünü idare ediyor. Düğünü idare eden başkan odur. O izin vermese çıkma izni yoktur. Delikanlılar düğünde dans ettirmesi için ona para da veriyorlar. Biraz para verse, o hangi kız ile dans etmeyi istiyorsa, onu alıp gelip dans ettirip öyle. Kendisinin de elinde keçe kamçısı. Düğün, böyle beraber açılıp bakıp şey yapmaya başlasalar kamçı ile oraya buraya vurur gibi yapıp, kendisi de teke gibi yapıp, dans ederek öyle dolaşan, öyle, düğünü idare eden öyle adam vardı. Şimdi o da yok, ortadan kalktı.

Sonra, gücü olmayanlar, başlık ödeyemeyecek olanlar kızın kendisine rastlayıp kızı alıp kaçmışlar. Şimdi dağ köylerinde dağlık yerlerde giderek, bir köyden bir köye atlarla giderek, saklanıp gece kız nereye çıkarsa, şans olsa çıksa alıp gidip kaçarak, şans olmasa bazan savaşıp/dövüşüp girip, evin içine, kapısını da kırıp öyle alıp geldikleri de olmuş. Burada Glaşlar adında bir köy var. Bizim sülaleden Mahay adında biri varmış. Yine Ballilerde Mussa adında biri varmış. İkisi de kız kaçırmaya gitmişler Glaşlara. Sonra bunların peşinden yetişmişler de, kızı da aşağı yuvarlatıvermişler, biri de yuvarlanıp gitmiş aşağı. Kovalayıp yetiştirmeden sonra kamalarla savaş, şey gibi de yapmışlar. İşte öyle kama ile savaş da olmuş, insanın öldüğü zamanlar da olmuş kızı kaçırdıkları zamanda, akrabaları yetişseler. O ise şimdi o sebepten olmuş. Şimdi o delikanlının başlık parası için vermeye malı olmasa, değerli eşyası olmasa. İşte onun için kaçırlarmış. Sonra kızı kaçırap getirip evine götürse, peşinden yetişip dövüşmüşler de. Geri verdimden bırakabilseler, daha sonra dünürçüler gidiyorlar, o kaçırana, o kızın evine. Onlar da bazan evet diyorlar, bazan hayır diyorlar, çok gidip gelip arada, anlaşıyorlar onları da. İşte o da bir çeşit evlenme şekli imiş o zamanda.

Burada bu etrafı çevirilen yerin içinde üç-dört mezar vardır. Onlardan biri Aşamış diye. Aşamış'e bizim halkımızda ermiş diyorlar, ermişmiş diyorlar. Demin onun nasıl öldüğünü söyledim. Söyleyim mi şimdi? O bir beyin kölesiymiş. Sonra o bey Küçükler'den imiş, Küçükler'in beyi, bunu burada at yakalamaya göndermiş. İşte orada imiş atları, orada, o yamaçta. Atı oradan yakalayıp bu tarafa doğru gelmiş de, hava sıcak, öğlen olmuş, sıcak olmuş da delikanlı burada oturmuş uyuyup kalmış. At da kurtulmuş bu tarafa gitmiş. Bey onu arıyorum diye gelmiş buraya. Gelmiş delikanlıyı burada uyurken görmüş de, kamasını çıkarıp vurup öldürüp gitmiş. Sonra onu burada gömmüşler. Gömmüşler de, şimdi o sizin gördüğünüz, işte o Künnüm köyünden bakıp insanlar, burada Tura Habla'dan da bakıp görmüşler. Bu her gece nur (gibi) yanıyormuş. Mezarı nur gibi yanıp, o güzel yeşil şeyi, öyle her şeyden nur gibi yanıyormuş. Sonra bunun ermişliği var diye, onu anlamışlar da, daha o zamanda, biz sürülünceye kadar, yüz yıl da oluyordur, iki yüz de buna, iki yüz yıl oluyordur bu öleli. Daha o zamanda buna gelip, dilek dilerlermiş. Söylediğim gibi, çocuğu olmayan kadınlar kendilerine çocuk dilerlermiş. Hasta olanlar hastalıklarını iyi etmesini dilerlermiş. Başka şeyler de, savaş zamanında askere giden oğulları sağ gelsin diye dilerlermiş. Öyle türlü türlü şeyler yaparlarmış burada ona. Söylediklerine göre, ne bileyim ben, kendim şey yapamadım, dilekleri, buraya gelip

namaz kılıp dilek dileseler kabul olunurmuş diyorlar. İşte görüyorsunuz orada o bez parçalarını. Bugün-bugece de buraya gelip buna hizmet ediyorlar, bundan dilek diliyorlar, hâlâ bugün bile. Başka değil, Aşamış şeyhin bizim halkımızda, işte bu Malkar vadisinde vardır öyle bir kıymeti, önemi. Aşamış'ın sülalesi (soyu) belli değildir. Aşamış daha ölmeden önce bile, buraya “*Teyri Tübü*” (Gök Tanrının yeri) diyorlar. Aşamış daha ölmeden önce bile gelip halk burada kurbanlık kesip, kuraklık gelse, yağmur yağmasa, dilek dilerlermiş. O müslüman dini girmeden önce, Gök Tanrı'dan “*Teyri Tübü*”ne gelip burada kurban kesip yağmur dilerlermiş. O biri. Sonra Aşamış ölünceye kadar yine müslümanlık girdikten sonra buraya gelip, yine o eski âdette olduğu gibi Gök Tanrı'dan (Teyri'den) değil Allah'tan dilerlermiş, yağmur falan dilerlermiş. Sonra buraya, bu olduktan sonra, işte önceki yıl kuraklık geldiğinde bütün halk buraya gelip burada kurban kesip, biz burada oturup, hacılar da oturup, diledik biz de, hepimiz de.

Burada *Gülçü* zirvesi vardır, *Gülçü* diyorlar. Bu tarafa aşip *Zıvaşki* diyorlar. Burada işte bu tepe var ya, buna *Ullu Keşene* diyorlar. Buna, buraya *Gitçe Keşene* diyorlar. Buraya *Künnüm Ç'üyü* diyorlar. Sonra orada o kayalara *Kızıl Kayalar* diyorlar. Bu tepe var ya, *Sırbit* diyorlar ona. İşte bu *Tura Habla*, sonra işte bu, burada bu tepedekiler *Şkanti*, iki köy oldu mu? İşte o *Künnüm*, üç köy. O köprüden o tarafa geçsek, *Çeget* köyü. Ondan da öteye geçsek *Fardık*. Oradan bu tarafa daha yukarı gitsek *Savtu*. Sonra orada *Şavurdat*. Sonra bu tarafa bakan, *Glaşlar*. *Glaşlar*'ın bu taraf altında, vadide *Ç'eget* vardır. Sonra oradan da o tarafa geçsek *Muhol*, *Töben El*, *Kospartı*, *Başıyları*, *Zılgı*, işte öyle köyler varmış burada.

Ses Değişmelerinin Tahlili

1) c > z

Çerek diyalektinin karakteristik özelliklerinden olan *c-* sesinin *z-* sesine dönüşmesi hadisesinin, büyük ölçüde korunmakla birlikte Karaçay ve Malkar yazı dillerinin tesiri ile *c-* ve *j-* seslerine dönüşmeye başladığı gözlenmektedir. Söz gelimi, metin içinde *zaş* “genç, delikanlı”, *zawun* “yağmur”, *zetgen* “yetişen”, *zibergendi* “göndermiş”, *zuwuq* “yakın, akraba”, *züz* “yüz”, *zıl* “yıl” gibi söz başında *z-* sesine yer veren kelimelerin yanı sıra *cer* “yer, toprak”, *cetgendile* “yetişmişler”, *ciber-* “göndermek” gibi *c-* sesi ile başlayan kelimeler ile *jasaq* “vergi”, *jerleri* “yerleri, toprakları”, *jetdirmegenley* “yetiştirmeden”, *juwuğuna* “akrabasına”, *juwuqla* “akrabalar” gibi söz başında *j-* sesine yer veren kelimelerin bir arada kullanılıyor olması, Çerek diyalektinin karakteristik özelliklerinden söz başında *z-* sesinin bulunması hadisesinin değişmekte olduğunu belgelemektedir.

Ses değişmelerinin belirli fonetik kurallar içinde gelişmediği, aynı cümle içinde bile *z-*, *c-* ve *j-* seslerine rastlanmasından anlaşılmaktadır. Örnek olarak metin içinden seçtiğimiz aşağıdaki cümleyi verebiliriz:

birinçi zol sıylamağandıla, ekinçi col aş salalla, sıylayla, jumuşuğuznu aytıgız deyle “ilk keresinde ağırlamamışlar, ikinci keresinde yemek çıkarıyorlar, ağırlıyorlar, vazifenizi söyleyin diyorlar”

Bazan aynı kelimenin bile iki farklı söylenişine rastlamak mümkündür. Örnek olarak:

keleçiğe jibered “dünürçülüğe gönderiyor”

keleçiğe cibergendile “dünürçülüğe göndermişler”

juwuq axlu da jyyladı “hısım akraba da toplanıyor”

kesini zaş nög'örlerin da zıyadı “kendisinin genç arkadaşlarını da topluyor”

zaş bla qız tübeşgen töre joq edi “delikanlı ile kızın görüşmesi âdeti yok idi”

o zamanda maşına coq “o zamanda otomobil yok”

2) ç > ç' (ts)

Çerek diyalektinin karakteristik özelliklerinden olan ç' (ts) sesinin de Karaçay-Malkar yazı dilinin tesiriyle ç sesine dönüşmekte olduğu metin içersinden tespit ettiğimiz *axça* “para”, *çıgarğa* “çıkmaya”, *emçek* “meme”, *emçek ana* “süt anne”, *etgença* “yapmış gibi”, *tonça* “kürk gibi”, *tekeça* “teke gibi”, *üçün* “için”, *üynü içine* “evin içine” gibi kelimelerden anlaşılmaktadır. Ancak Çerek diyalektinde ç' (ts) sesinin korunmakta olduğu *adetç'a* “âdet gibi”, *ölgünç'ü* “ölünceye kadar”, *iç'xıññand* “kurtulmuş”, *aytxanımc'a* “söylediğim gibi”, *biz köç'xünç'ü* “biz göç ediceye kadar”, *iç'inde* “içinde”, *kirginç'i* “girinceye kadar” gibi kelimelerde görülmektedir. Çerek diyalektinde henüz ç' (ts) sesi korunmakla birlikte ç sesine dönüşme sürecine girdiği düşünülebilir.

3) -k- / -q- / -g- > -x- (h)

Çerek diyalektinde -k-, -q- ve -g- seslerinin -x- (h) sesine dönüşme özelliğinin muhafaza edildiği bir örneğe metin içinde rastlamak mümkündür. Metinde *k'örg'ön etxendile* “görmüşler” ifadesinde *et-* yardımcı fiiline getirilen öğrenilen geçmiş zaman eki *-gen*'in *-xen* biçimine dönüştüğü tespit edilmektedir. Fakat metin içersinde *tüyüşg'en da etgendile* “dövüşmüşler” ifadesinde yardımcı fiile getirilen öğrenilen geçmiş zaman ekinin *-gen* biçiminde olması bu özelliğin de yazı dilinin tesiri altına girdiğini belgelemektedir.

4) -b- / -p- > -f-

Karaçay-Bashan-Çegem diyalektinde kelime ortası ve sonlarında rastlanılan *-b-* ve *-p-* seslerinin Çerek diyalektinde *-f-* sesine dönüştüğü Pröhle'nin derlediği metinlerden de anlaşılmaktadır. Özellikle zarf fiil (*gerundium*) eki olarak karşımıza çıkan *-b* ve *-p* sesleri Çerek diyalektinde *-f* sesine dönüşmektedir. Bu ek günümüzde Karaçay alfabesinde *б* (b) sesi ile gösterilirken, Malkar alfabesinde *п* (p) sesi ile gösterilmektedir. Yazı dilindeki bu farklılık konuşma dilinde tam olarak ayırt edilememektedir. Konuşma içersinde zarf fiil eki kimi zaman *-b* sesi ile kimi zaman da *-p* sesi ile duyulmaktadır. Çerek diyalektinden günümüzde derlenen metinde ise zarf fiil ekinin büyük ölçüde *-b* ve *-p* seslerinden teşkil olduğu tespit edilmektedir. Söz gelimi *alıb* “alıp”, *barıb* “gidip”, *bolub* “olup”, *etilib* “yapılıp”, *jyılıb* “toplanıp”, *kelib* “gelip”, *qarab* “bakıp” gibi kelimelerde zarf fiil eki *-b* sesi ile telaffuz edilirken, *bastırıp* “gömüp” kelimesinde *-p* sesi ile telaffuz edildiği görülmektedir. Ancak bazı

cümlelerde Çerek diyalektinde -f sesinin korunduğu görülmektedir. Aşağıda yer alan cümle buna bir örnektir:

*qızını keltirirge barganda qızını da at boynuna zaşını beg juwuq adamı **alıf** kele boladı* “kızı getirmeye gittiklerinde kızı atın boynuna delikanlının en yakın adamı **alıp** geliyor”

Bazı cümlelerde ise -f, -b ve -p seslerinin zarf fiil eki olarak bir arada kullanılıyor olması Çerek diyalektinde bu sesin fonetik kurallara bağlı olmaksızın bir değişme sürecine girdiğini göstermektedir. Söz gelimi şu cümlelere bir göz atabiliriz:

*artda qızını **qaçırıf keltirip** üyüne eltse, ızınnan da **jetib** tüyüşg'en da etgendile* “sonra kızı **kaçırıp getirip** evine götürse, arkasından **yetişip** dövüşmüşler de”

*üynü içine, eşigin da **uwatıb** alay **alıf** kelgenleri da bolğandı* “evin içine, kapısını **kırıp** öyle **alıp** geldikleri de olmuş”

Çerek diyalektinde Karaçay ve Malkar yazı dillerinin tesiriyle -f- sesinin, özellikle zarf fiil eklerinde -b- ve -p- seslerine dönüşmeye başladığı görülmektedir.

5) -e- > -ö- (yuvarlaklaşma)

Çerek diyalektinin fonetik özelliklerinden biri olan, ilk hecesinde -ö- sesi bulunan kelimenin ikinci hecesinde yer alan -e- sesinin de yuvarlaklaşarak -ö- sesine dönüşmesi kuralının büyük ölçüde yaşamaya devam ettiği aşağıdaki örneklerden anlaşılmaktadır. Söz gelimi:

nög'ör “arkadaş” < nöger, *öññö* “başka” < öññe, *ölg'önün* “öldüğünü” < ölgenin, *tölörge* “ödemeye” < tölerge, *k'örg'önd* “görmüş” < körgendi

Metin içersinden tespit ettiğimiz aşağıdaki örneklerde yuvarlaklaşmaya rastlanmaması, bu fonetik özelliğin de yazı dilinin tesiri ile değişmeye başladığını göstermektedir.

öññe “başka”, *özden* “hür, asil”, *özden tuqum* “hür tabakaya mensup soy”

6) -ayım / -eyim > -ayın / -eyin

Teklik birinci şahıs emir eki Karaçay-Bashan-Çegem diyalektinde -ayım/-eyim biçiminde iken, Çerek diyalektinde -ayın/-eyin şekline rastlanır. Örnek olarak:

barayım ~ barayın “gideyim”, *aytayım ~ aytayın* “söyleyim” *bereyim ~ bereyin* “vereyim”

Çerek diyalektinden derlediğimiz metinde *aytayın mı endi?* “söyleyim mi şimdi?” şekline karşılık *ne bileyim men* “ne bileyim ben” biçimine de rastlanması bu ekin fonetik yönden yazı dilinin tesiri altına girdiğini göstermektedir.

Sonuç

Günümüzde Karaçay-Malkar Türkleri veya Karaçaylılar ve Malkarlılar adlarıyla Kafkaslar'da yaşamakta olan bu Türk boyu XX. yüzyıl başlarına kadar Elbruz dağı ve civarındaki dağlık bölgede Karaçaylılar, Bashanlılar, Çegemliler, Holamlılar, Bızıngılılar ve Malkarlılar adlarıyla çeşitli zümrelere ayrılarak yaşaya gelmişlerdi. Kafkasya'nın 1864 yılında Rusya'nın hâkimiyeti altına girmesinin ardından Kuban ve Terek eyaletleri adı altında idarî

bölgelere bölünen Kafkasya’da Elbruz dağının batı eteklerinde yaşamakta olan Karaçaylılar Kuban eyaleti idaresi altına alınırken, Elbruz dağının doğusunda yaşayan Bashan (Orusbiy), Çegem, Holam, Bızıngı ve Malkar bölgelerindeki dağlılar Terek eyaletine bağlanmışlardı. Kendilerine *Tavlu* (Dağlı) adını veren bu halklar Kabardey Çerkesleri tarafından da *Çegem Kuşha* (Çegem Dağlısı), *Balkar Kuşha* (Balkar Dağlısı) gibi adlarla tanınmaktaydılar. Beş ayrı vadiye yaşayan ve ortak etnik kökene, tarihe, kültüre ve dile sahip bu dağ kabileleri için Ruslar da “*Beş Dağ Zümresi / Topluluğu*” anlamına gelen Пять Горских Обществ (Pyat Gorskikh Obşcestv) adını kullanırlardı (Kudaşev 1991: 155).

XV-XVII. yüzyıllar arasında Galonifontibus ve Lamberti gibi misyoner araştırmacılar tarafından *Kara Çerkesler* olarak adlandırılan Karaçay-Malkarlılar için XIX. yüzyıl bilim adamları tarafından farklı etnik adlar kullanılmıştır. Söz gelimi Klaproth 1823 yılında Paris’te yayımlanan “*Asia Polyglotta*” adlı eserinde Karaçay-Malkarlılar’ı *Basiyan* adıyla tanımlamıştır (Tavkul 1993: 50). Basiyan adı Karaçay-Malkarlılar için J.C. Adelung ve Adriano Balbi gibi bilim adamları tarafından da kullanılmıştır. XIX. yüzyıl sonlarında Rus literatüründe Karaçay-Malkarlılar için *Gorskiy Tatar* (Dağ Tatarı) adının kullanılmaya başlandığı görülmektedir. XX. yüzyıl başlarında aynı etnik adlandırma Alman literatürüne de Bergtataren (Dağ Tatarları) adıyla girmiştir. Örneğin L. Distel *Bashanlılar* hakkında yazdığı *Die bergtataren des Baksantales im Zentralen Kaukasus* (Merkezî Kafkasya’daki Baksan (Bashan) vadisinde bulunan dağlı Tatarlar) adlı makalesinde bu adı kullanmaktadır (Distel 1914: 336).

XX. yüzyıl başlarında Elbruz dağının batısındaki Karaçaylılar etnik bir boy adı etrafında birleşmişken, Elbruz dağının doğusundaki beş ayrı vadiye yaşamakta olan dağ toplulukları kendilerine *Tavlu* adını vermekle birlikte, henüz ortak bir etnik ad altında toplanmamışlardı. İşte bu yıllarda Çerek vadisine gelen Avrupalı Türkolog Wilhelm Pröhle burada kendilerine *Malkarlı* adını veren, komşuları Kabardey Çerkesleri tarafından da *Balkar Kuşha* (Balkar Dağlısı) adıyla tanınan Türk topluluğu ile karşılaştı ve onların dillerinden derlemeler yaparak bunları 1915-1916 yıllarında Keleti Szemle dergisinin 15 ve 16. sayılarında *Balkarische Studien* (Balkar dili araştırmaları) adıyla yayımlayarak bilim dünyasına tanıttı. Oysa ki Pröhle’nin Balkar dili olarak tanıttığı dil yalnızca bir diyalektti. Çerek vadisinde yaşayan ve kendilerini Malkarlı olarak tanımlayanlar komşu vadilerde kendileriyle aynı etnik kökenden gelen toplulukların varlığından haberdardılar. Bununla ilgili bilgiler Pröhle’nin kendi derlemeleri içinde de mevcuttu. Örneğin Pröhle’nin derleme yaptığı Malkarlı Bahsan’da (Bashan’da) beşyüz evde üç bin kişinin yaşadığını söyleyip köylerinin adlarını saydıktan sonra, Çegem’de yer alan köylerin adlarını sıralamakta ve dillerinin Bashanlılarla aynı dil olduğunu bildirmekteydi (Pröhle 1915/1916: 122). Burada Pröhlenin derleme yaptığı Malkarlı aslında Bashan ve Çegemlilerin aynı diyalekte konuştuklarını, Çerek vadisinde yaşayan Malkarlıların diyalektlerinin onlardan farklı olduğunu vurgulamaktaydı. Pröhle tarafından dikkate alınmayan bu ayrıntı bölgenin etnik, tarihî ve sosyo-kültürel yapısını bilmeyen yabancı araştırmacılar tarafından gözden kaçırıldı ve anlaşılmadı.

Kafkasya’nın bolşevikler tarafından ele geçirilip Sovyetler Birliği’ne dahil edilmesinin ardından kurulan özerk bölge ve cumhuriyetler içinde Karaçay, Bashan, Çegem, Holam, Bızıngı ve Malkar bölgelerinde yaşamakta olan Türk toplulukları da yer aldılar. Karaçaylılar Çerkes ve

Abazalarla birlikte kurulan Karaçay-Çerkes özerk bölgesi idaresi altına girerlerken, Sovyet yöneticileri Çarlık Rusyası döneminde “Beş Dağ Topluluğu” adıyla tanınan Bashanlıları, Çegemlileri, Holamlıları, Bızıngılıları ve Malkarlıları “Balkar” etnik adı altında birleştirerek sun’i bir Balkar halkı yarattılar, bunları da Kabardey Çerkesleri ile birlikte kurulan Kabardin-Balkar özerk cumhuriyetine bağladılar.

Sovyetler Birliği içinde “Balkar” (Malkar) adlı bir Türk halkının yer alması ve Pröhle’nin 1915/1916 yıllarında yayımladığı *Balkarische Studien* adlı araştırması bölgeyi yakından tanımayan Türkologların yanımlarına yol açtı. Sovyetler Birliği’ndeki Balkar (Malkar) halkının beş ayrı topluluğun aynı etnik isim altında birleştirilmesiyle ortaya çıkmış sun’i bir millet olduğunu bilmeyen araştırmacılar, Pröhle’nin araştırmasına ve hazırladığı sözlüğe dayanarak uzun yıllar Çerek diyalektinin özelliklerini Kabardin-Balkar özerk cumhuriyetinde yaşayan bütün Balkar halkının dil özellikleri zannettiler. Pek çok karşılaştırmalı dil çalışmasında Karaçayca’da söz başında bulunan c- sesinin yerine Balkarca’da z- sesinin bulunduğu ileri sürüldü. Oysa ki bu özellik yalnızca Çerek diyalektinin bir özelliğiydi, Sovyetler tarafından hazırlanan Balkar (Malkar) alfabesinde ise bunun yerine j- sesi bulunmaktaydı.

XX. yüzyıl başlarında Pröhle tarafından Balkarca olarak tanıtılan dilin yalnızca bir diyalekt olduğu ve günümüzde Karaçay-Malkar Türkçesi olarak tanınan Türk lehçesinin Çerek diyalektini meydana getirdiği bilinmelidir. Çağdaş Türk lehçeleri konusunda yapılan araştırmalara diyalektoloji açısından önemli bir katkı sağlayacağını umduğumuz bu çalışmada, aradan geçen yaklaşık yüz yıllık bir süre sonunda Çerek diyalektinin fonetik açıdan değişmekte ve Karaçay-Malkar yazı dilinin tesiri altına girerek eski özelliklerini kaybetmekte olduğunu tespit ettik. Bu değişimde artan ulaşım ve iletişim imkânlarının, eğitim ve iş hayatının, bölgeler arası sosyal, ekonomik ve kültürel etkileşimin önemli derecede rol oynadığını gördük.

Kaynaklar

- Distel, L. (1914), “Die Bergtataren des Baksantales im Zentralen Kaukasus”. *Geist des Ostens*, (1), 336-359.
- Kudaşev, V. N. (1991), *İstoriçeskie Svedeniya o Kabardinskom Narode*.-Nalçik: Elbrus.
- Poppe, Nicholas (1965), *Introduction to Altaic Linguistics*.-Wiesbaden:Otto Harrassowitz.
- Pröhle, Wilhelm (1915/1916), “Balkarische Studien”. *Keleti Szemle-Revue Orientale* (Budapest), XVI, 104-243.
- Tavkul, Ufuk (1993), *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür. Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir İnceleme*.-İstanbul: Ötüken.
- Tavkul, Ufuk (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*.-Ankara: Türk Dil Kurumu.

Metinlerde Yer Alan Transkripsyon Harfleri

Ç'-ç': sızıcı ç (ts) sesi

Ĝ-ĝ: art damak konsonantı g sesi

G'-g': art damak ile ön damak konsonantı g sesi arası g sesi

X-x: hırıltılı h sesi

Q-q: art damak konsonantı k sesi

K-k: ön damak konsonantı k sesi

K'-k': art damak ile ön damak konsonantı k sesi arası k sesi

W-w: çift dudak ünsüzü v sesi

ñ: nazal n sesi